

Римар Н. Ю.

аспірант

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ХУДОЖНЬОГО РОЗПОВІДАННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті на матеріалі теоретичних студій із наратології здійснено теоретико-методологічний аналіз основних наративних стратегій як важливих складових художнього розповідання у творі. Окреслено термінологічний статус поняття наративна стратегія і запропоновано власну дефініцію. Визначено комунікативні аспекти стратегій наративного дискурсу. Виокремлено подієвість і темпоральність як ознаки наративних стратегій. Охарактеризовано теоретичний аспект фікціональної, естетичної, метанаративної стратегій.

Ключові слова: наративна стратегія, теоретичний огляд, наратив, художнє розповідання, літературний твір.

Постановка проблеми. На перетині літературознавчих координат другої половини ХХ ст. виникають нові методики і теорії літературного твору (інтертекстуальність, неориторика, рецептивна естетика тощо), орієнтовані на художній дискурс як виняткову мегасистему з авторсько-читацьким кодом, метатекстовим потенціалом, націокультурними константами. Центральним в об'єктиві літературознавчих пошуків постає питання статусу наративу як манери ведення розповіді, викладу фактів і подій в авторському творі. У зв'язку із цим виникає увага до наратології – теорії розповідання, дієвої та актуальної методики студіювання літературного тексту.

Звернення до наративності як істотно відмінного з попередніми літературознавчими традиціями погляду на природу художнього твору, а також виникнення нової науки – наратології відбулося наприкінці 60-х років ХХ ст. Це пов'язано з якісним переосмисленням структуралістичних уявлень про мистецтво, зокрема й літературу, куди почали входити комунікативні погляди на світ. Сьогодні наратологія переживає третю фазу свого розвитку, так званий «нاراتологічний поворот», відбувається проникнення наратології в інші дисципліни – психологію, історію, соціологію, теологію. Говорять уже про постструктуралістську наратологію, яка вивчає тексти з орієнтацією їх на контекст. Сучасні «нові наратології» залучають до свого наукового аналізу фемінізм, постколонізм, культурні студії [1, с. 30]. У зв'язку із цим виникають зацікавлення методологічно-концептуальним інструментарієм, застосованим у дослідженні наративної організації тексту. Окрім акцентуалізації уваги на теоретичному підґрунті наратологічного аналізу, осмисленні основних концепцій акту розповідання, сьогодні вже вдаються до наукового опису наративу того чи того тексту через окремі компоненти: моделі, стратегії, наратеми тощо. На матеріалі творчості конкретних авторів проведено комплексні студії над ви-

вченням наративних стратегій літературних творів. Проте відсутні ґрунтовні теоретичні напрацювання, які б узагальнили концептуальні основи поняття наративна стратегія в літературознавстві. Із нашого погляду, доцільним видається теоретико-методологічний аналіз основних наративних стратегій художнього дискурсу.

Питанню термінологічного статусу наративної стратегії як поняття і тактики в дослідженнях із літературознавства приділено порівняно небагато уваги. Побіжно концептуальних засад цього поняття торкалися у своїх працях відомі зарубіжні та українські наратологи: Ж. Женетт, Ц. Тодоров, В. Шмід, О. Трубіна, В. Тюпа, Н. Тмарченко, Л. Мацевко-Бекерська, І. Папуша, Ю. Ковалів, О. Ткачук, М. Ткачук та інші. Ці та інші дослідники вказали на основні компоненти теорії ведення розповіді/оповіді, дотичні якоюсь мірою до поняття наративної стратегії в тексті: комунікацію (В. Тюпа, В. Шмід), подієвість (Ж. Женетт, Ю. Лотман, В. Тюпа, В. Шмід), темпоральність (Ж. Женетт, П. Рікер, О. Трубіна) тощо. Крім того, у «Наратологічному словнику» О. Ткачука представлено дефініцію поняття [2]. Більш докладні теоретичні характеристики наративних стратегій подає Л. Мацевко-Бекерська в контексті малої прози української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. [3]; Х. Пастух розглядає наративну стратегію як систему на матеріалі іншомовної літератури [4]; І. Бехта зосереджує увагу на когнітивних стратегіях інтерпретації оповідного дискурсу [5], зокрема взаємодії дискурсивних стратегій у тексті через точку зору і наративні рівні [6].

Мета статті – на основі теоретичних праць із наратології, а також дотичних аспектів літературознавства здійснити теоретико-методологічний аналіз наративних стратегій як важливих складових художнього розповідання у творі. Для реалізації поставленої мети передбачено виконання таких завдань: 1) окреслити термінологічний статус поняття *наративна стратегія* і запропонувати власну дефініцію; 2) визначити комунікативні аспекти стратегій наративного дискурсу; 3) виокремити подієвість як ознаку наративних стратегій; 4) описати базові функції часових стратегій; 5) охарактеризувати теоретичний аспект фікціональної, естетичної, метанаративної стратегій.

Матеріалом для проведення дослідження слугували ґрунтовні теоретичні студії з наратології західноєвропейських, російських та українських учених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, художній текст – це дворівнева структура, що, з одного боку, представлена авторською настановою та її втіленням, з іншого – читацькою сферою сприйняття. Текст – це сукупність змістовних блоків, які реконструюють фазу певної діяльності, що йому передуює. Невід'ємною складовою організації змісту будь-якого тексту слугує спосіб

представлення думок автора, персонажів, зреалізовані часто через посередництво наратора. Ці особливості втілює *нарративна стратегія твору*, тобто «сукупність нарративних процедур, яких дотримуються, або нарративних засобів, що використовуються для досягнення певної мети в репрезентації нарративу» [2, с. 79].

У статті під *нарративною стратегією* розуміємо спосіб і тактику організації подій у плані розповідання з метою формування цілості художнього тексту, трансформації реальності в параметри фікційного світу, представлення певного нарративного типу відповідно до іманентної природи розповіді чи оповіді. Стратегічність текстового викладу сформована на принципах організації подієвого ряду, способу представлення історії, фокалізованої перспективи, репрезентації думок автора, персонажів, що діють у творі. Л. Мацевко-Бекерська окреслює нарративну стратегію як «певну інтенційну настанову щодо цілісного формування естетично вартісного матеріалу», «атрибутивний простір, у якому впорядковуються всі смислосна-чущі елементи розповіді чи оповіді» [3, с. 15]. Дослідниця переконана, що «кожна нарративна стратегія проектує комунікативний дискурс, встановлює правила гри автора із читачем за посередництва художнього тексту» [3, с. 14].

Доречною видається кваліфікація стратегій, що демонструють можливості осягнення сенсу текстової інформації, репрезентованої наратором та персонажем через когнітивний механізм у лінгвістичних аспектах тексту. Таке осмислення стратегії в розповідному дискурсі пропонує І. Бехта [5].

Нарративна стратегія, на нашу думку, – це специфічний гносеологічний тип, адже вона акумулює в собі знання автора, забезпечує репрезентацію кожного наступного етапу подієвості. Це свого роду нарративна техніка як елемент конституювання тексту, планування його нарративного типу. Важливу функцію в ідентифікації нарративної стратегії виконує поняття «точки зору» (фокалізації), зорієнтоване в просторову, часову, ідеологічну, мовленнєву, перцептивну площину. Опрацювавши теоретичну базу щодо нарративних типологічних концепцій у літературознавчому аспекті, вважаємо доцільним виокремити такі основні складові техніки організації нарративу в текстовій палітрі художнього твору, які вважаємо базовими і на які можна проектувати наратологічний аналіз будь-якого текстового матеріалу:

Комунікативна стратегія. Сучасні концепції акцентують увагу на фундаментальних комунікативних стратегіях нарративного дискурсу, зорієнтовані на концепти авторської позиції й мовленнєвої поведінки персонажів. Широкого вжитку набуло поняття «мовленнєвої маски» як важлива складова нарративного акту. Нарративна інтенціональність висловлювання репрезентована двома компонентами – референтним і комунікативним – у цілісності художнього твору [7, с. 12].

Розповідний твір характеризується складною комунікативною структурою, що складається з авторської комунікації і мовлення наратора. В. Шмід зауважує, що до комунікативних рівнів наратора й автора додається факультативний третій рівень у тому випадку, якщо персонажі виступають як оповідні інстанції [8, с. 24]. Важливою, на наш погляд, видається комунікативна модель, запропонована В. Шмідом, яка передбачає такі рівні:

1) рівень літературного твору (комунікація між абстрактним автором та абстрактним читачем, 2) рівень зображуваного світу (комунікація між вигаданим наратором і вигаданим наратором), 3) рівень світу розповідання, де комунікація здійснюється між персонажами [8]. Ця модель легко проектується на текстовий матеріал будь-якого постмодерного твору. Неодноразово було зауважено, що повідомлюване в нарративному дискурсі може мати комунікативний статус знання, переконання, точки зору чи розуміння, одним із яких визначають креативну компетентність нарації [7, с. 15–16].

Подієва стратегія. Не менш важливе значення, окрім комунікативного виміру, має і подієвий характер репрезентації нарративу в розповідній чи оповідній манері художнього тексту. Подію сьогодні розглядають як стержень розповідання тексту, як «зовнішній чи внутрішній рух персонажа (подорож, вчинок, духовний акт)» (Н. Тамарченко) [9]; як «рух персонажа через межу семантичного поля» (Ю. Лотман) [10]. Слушне, застосоване при аналізі творів, твердження Ж. Женетта про те, що «розповідь і розповідний дискурс існують доти, доки вони розповідають якусь історію, при відсутності цієї історії дискурс не буде розповідним» [11, с. 62].

Феномен подієвості в нарративному плані розглядали такі дослідники: М. Бахтін, Г. Гегель, Ж. Женетт, Ю. Лотман, Н. Тамарченко, В. Тюпа, В. Шмід та ін. Зокрема, В. Тюпа констатує, що «у художньому нарративі немає нічого нейтрального, тут навіть однообразність, повтор, демонстративна безподієвість – художньо подієві, але вже в контексті комунікативної події розповіді» [7, с. 21].

Особливість нарративного дискурсу вбачаємо в тому, що він будь-який факт наділяє подієвим статусом. Дослідники зауважили (зокрема В. Тюпа), що в межах нарративного дискурсу референтна подія сама виступає цитуючою комунікативною подією якихось персонажів. У цьому випадку присутня поетапна комунікація, про яку говорять як про «матрошковий ефект» нарративної поліподієвості [7, с. 21]. В. Шмід указує на умови, яким повинна відповідати подієвість у нарративі: фактуальність (реальність) – подія має відбутися в межах фікційного світу обов'язково; результативність – подія мусить відбутися до закінчення нарративного акту; градація розповідності. Дослідник визначає такі критерії градаційної подієвості, як релевантність змін (подієвість підвищується, якщо зміна, що відбулася, присутня для певного фіктивного світу); непередбачуваність (подієвість підвищується при несподіваних, неочікуваних змінах), консекутивність (подієвість підвищується, якщо зміни мають вплив на мисленнєву діяльність персонажа і його свідомість); незворотність (подієвість підвищується, якщо зміни є незворотними); неповторюваність (повторювані зміни не утворюють події) [8, с. 14–15]. Ці ознаки, очевидно, необхідно враховувати як важливу складову нарративної техніки, представленої в межах конкретного літературного простору.

З іншого боку, при текстовому аналізі важливо також застосовувати концептуальні засади подієвості В. Тюпи, який наголошує на таких особливостях події, що мають наратологічне підґрунтя: гетерогенність (подієвий ланцюг фрагментарний, епізодичний); хронотипічність (подія є подією лише в часі та просторі); інтелігібельність (подія виражає певну точку зору, ціннісну позицію); факталь-

ність (подія через наративний акт може бути представлена як розгорнена сукупність мікроподій, або навпаки – згорнена в епізод макроподії (гіперподії) [7, с. 27].

Часова стратегія. Будь-який художній текст акумулює у своїй природі фікційний світ, репрезентований через просторово-часовий дейксис – так званий хронотоп. Зауважимо, що хронотоп виникає в процесі взаємодії наратора з подієюв стороною твору. Автор, наратор, реципієнт (нарататор), текст локалізовані в просторі та часі. Дослідники переконані, що проблема художнього простору і часу формують локуси та функції суб'єкта повісткування [12, с. 22].

Часові відношення виступають конститутивними елементами всіх наративних текстів, адже при викладовій манері твору виявляються наявні в ньому зміни темпорального характеру. Події можуть бути проаналізовані через часовий полюс твору. О. Трубіна вважає, що «наративи особливо чутливі до часового модусу людського існування» [13, с. 65].

Час і часову структуру оповідних текстів досліджували Е. Бенвеніст, Ф. Кермоуд, П. Рікер, К. Хамбургер та ін. Зокрема, П. Рікер запропонував «комплекс часових стратегій» у літературознавстві [14, с. 91]. Темпоральним особливостям підпорядковані фабульно-сюжетні характеристики твору, про що Р. Барт зауважує: «Механізм сюжету приходить до дії якраз при змішуванні часової послідовності і логічного наслідування фактів» [15, с. 20].

На нашу думку, важливо акцентувати на темпоральному аспекті простору в художньому тексті, спеціалізовану функцію часу, домінуючу роль початку наративного процесу. У тому випадку, коли суб'єкт розповідального чи оповідального дискурсу (автор, наратор, персонаж) роздумує про час або простір, говорять про явище розхронологізації.

Окреслюючи часову стратегію художнього повісткування, Ж. Женетт зауважує, що «час оповіді може не збігатися із часом події (повернення назад, погляд уперед). Ретроспекції (минулі події) і випередження подій (натяки на їх розвиток) виправдані логікою художньої оповіді, оскільки мають художнє призначення (інтригування, передбачення, нагадування) для розкриття теми» [11]. П. Рікер трактує темпоральну стратегічність художнього розповідання через такі категорії: 1) час реального життя; 2) феноменологічний аспект часу; 3) систему дієслівних часів; 4) гру із часом [14]. Дослідник переконаний, що існує новий тип часу – так званий наративний, тобто той, який притаманний художній оповіді, викристалізований на основі сукупності нагромаджених подій. Деякі науковці стверджують, що в художній літературі система дієслівних часів радикально змінюється, оскільки тут присутня особлива логіка, витворена діями і внутрішнім життям вигаданих персонажів [16, с. 17].

Дотична з погляду наратології часова модель логіки оповіді, розроблена Ж. Женеттом і зосереджена на прийомах порушення темпорального порядку в тексті (так звана техніка анахронії). Із часової точки зору в анахронії науковець розглядає два типи оповіді: пролепсис – розповідь, що випереджає події, ніби «забігає наперед», і аналепсис (розповідь, що повертається назад). Часто можливі комбінації цих різновидів [11]. Цікаве твердження науковця про темп наративу, який ніколи не співпадає з тим, у якому

відбувалися події. Ж. Женетт пропонує диференціювати такі часові рівні художнього викладу: резюме (коли проходить час, за який відбуваються значні зміни в житті персонажів); дескриптивна пауза (оповідь зупиняється і детально описує обстановку, атмосферу, пейзаж, предмети тощо); сцена (оповідь змінюється на показ, виклад подій і темп діалогів максимально наближені до реальних) [11]. Можемо стверджувати, що із часовою стратегією художнього наративу пов'язані сьогодні проблеми співвідношення між часом оповіді та часом того, що викладається. Ця думка особливо слухна при дослідженні експериментального нетипажного художнього письма, якому темпоральні модифікації найбільш властиві.

Фікціональна стратегія. Відомо, що будь-який літературний твір репрезентує у своїй природі несправжній, вигаданий, нереальний світ – так звану фікцію, попри навіть наявність реальної основи чи біографічних фактів. Світ, у якому діють персонажі, організований художній простір, у якому присутній наратор, – це фікційний (фіктивний) світ. У зв'язку із цим доцільно говорити про наявність у розповідній чи оповідній манері наратора фікціональної стратегії, яка і передбачає вибудовування акту викладання на основі фікції та нереального світу.

Естетична стратегія. Відомо, що літературний текст як мистецький продукт твориться в естетичному континуумі, тому важливою ознакою художнього твору є його естетична функція, що визначає стратегічні особливості оповідного акту. Естетичність окреслюємо як спосіб відображення світу в словесних рамках літератури. Естетичне сприйняття тексту здійснюється через пізнавальні і чутливі механізми людської природи. Художній текст може бути естетичним, незалежно від його інформативного наповнення і засобів вираження. Естетичне сприйняття твору як літературного явища відбувається цілісно, у поєднанні із змістовою і формальною складовими тексту. Носієм естетичної установки зазвичай виступає автор твору, який зображає оповідний процес і наратора. Щоб художній твір виконував естетичну функцію, автор мусить організувати ведення оповіді так, щоб змістовою стала сама манера повісткування, при цьому дотримуючись взаємомотивації між тематичними і формальними елементами змісту. У контексті цього функціональна місія наратора через посередництво автора безперечно спрямована на використання естетичної стратегії як важливого елемента ведення розповіді із безпосереднім впливом на духовно-культурні запити реципієнтів. Зауважимо, що в контексті нового типу письма питання естетичності та вишуканості художнього слова особливо актуальне.

Метанаративна стратегія. Не менш важлива роль полягає в організації оповідної функції коментаря-оповідача про свій дискурс (так званий «дискурс про дискурс»). Наратор за допомогою описового й оціночного висловлювання через систему художніх засобів дає оцінку історії, події, персонажу, про яких він оповідає. Стратегію, що має виразний оціночний характер у поєднанні з елементами опису й художнього зображення, визначаємо як метанаративну тактику наративного повісткування.

Висновки. Отже, скрупульозний аналіз теоретико-методологічної бази основних наратологічних типологій дозволяє не лише окреслити багатовекторність розповідного дискурсу художнього твору, а й визначити базові

стратегії нарративної тактики: комунікативну, подієву, часову, фікціональну, естетичну, метанаративну стратегії. Наративну стратегію визначено як спосіб організації подій під час ведення розповіді/оповіді з метою формування цілості художнього тексту, трансформації реальності в параметри фікційного світу, представлення певного нарративного типу відповідно до іманентної природи розповіді/оповіді. Перспективним у цьому аспекті дослідження може бути подальше теоретичне обґрунтування нарративних стратегій тексту у зв'язку з іншими одиницями нарративу: нарративними моделями, нарратемами тощо, а також їх індивідуально-авторське представлення на матеріалі конкретних літературних творів.

Література:

1. Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій) / І. Папуша // *Studia Methodologica* : наук. зб. / гол. ред. О. Лещак ; відп. ред. І. Папуша ; редкол.: О. Куца, Т. Волкова, Р. Гром'як та ін. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – Вип. 16. – С. 29–46.
2. Ткачук О. Наратологічний словник / О. Ткачук. – Тернопіль : Астон, 2002 – 173 с.
3. Мацевко-Бекерська Л.В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури», 10.01.01. «Українська література» / Л.В. Мацевко-Бекерська ; Ін-ут літ-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К., 2009. – 40 с.
4. Пастух Х. Наративна стратегія як система у романі Емілії Бронте «Буревіхні» / Х. Пастух // *Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. – Серія «Філологічна». – 2008. – Вип. 10. – С. 405–412.
5. Бехта І.А. Стратегії інтерпретації оповідного дискурсу / І.А. Бехта // *Вісник Сумського держ. ун-ту*. – Серія «Філологічні науки». – 2004 – № 3 (62) – С. 26–32.
6. Бехта І.А. Взаємодія дискурсивних стратегій у тексті: семантичні функції точки зору і нарративні рівні / І.А. Бехта // *Сучасні дослідження з іноземної філології* : зб. наук. пр. – Ужгород, 2006. – С. 223–234.
7. Тюпа В.И. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса («Архиерей» А.П. Чехова) / В.И. Тюпа. – Тверь : Б. и, 2001. – 58 с.
8. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Языки славян. культуры, 2003 – 312 с.
9. Тамарченко Н.Д. Эстетика словесного творчества М.М. Бахтина и русская философско-филологическая традиция / Н.Д. Тамарченко. – М. : Изд. Кулагиной, 2011. – 400 с.
10. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман // *Лотман Ю.М. Об искусстве*. – СПб. : «Искусство – СПб», 1998. – С. 14–285
11. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; пер. с фр. // *Фигуры* : в 2 т. – М. : Учебно-педагог. изд-во, 1998. – Т. 2. – С. 60–281.
12. Бабелюк О.А. Принципи виявлення дієгетичного/недієгетичного наратора в американських постмодерністських коротких

оповіданнях / О.А. Бабелюк // *Наука і сучасність* : зб. наук. пр. ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К., 2005. – Вип. 48. – С. 205–217.

13. Трубина Е.Г. Нарратология: основы, проблемы, перспективы : [матер. к спецкурсу] / Е.Г. Трубина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 104 с.
14. Рикер П. Время и рассказ : в 2 т. Конфигурация в вымышленном рассказе / П. Рикер. – М. : СПб : Универ. книга, 2000. – Т. 2. – 2000. – 224 с.
15. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт ; пер. Г.К. Косикова // *Зарубежная эстетика и теория литературы XX – XIX вв. Трактаты, статьи, эссе*. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1987. – С. 387–422.
16. Hamburger K. The Logic of Literature / K. Hamburger. – Ann Arbor : Indiana University Press, 1973. – 392 p.

Римар Н. Ю. Нарративные стратегии художественного рассказывания: теоретико-методологический анализ

Аннотация. В статье на материале теоретических исследований с нарратологии осуществлено теоретико-методологический анализ основных нарративных стратегий как важных составляющих художественного рассказывания в произведении. Очерчен терминологический статус понятия нарративная стратегия и предложена собственная дефиниция. Определены коммуникативные аспекты стратегий нарративного дискурса. Выделены событийность и темпоральность как признаки нарративных стратегий. Охарактеризован теоретический аспект фикциональной, эстетической, метанаративной стратегий.

Ключевые слова: нарративная стратегия, теоретический обзор, нарратив, художественное рассказывание, литературное произведение.

Rimar N. Narrative strategies of artistic storytelling: theoretical and methodological analysis

Summary. The article on the material of theoretical studies carried out with narratology theoretical and methodological analysis of the main narrative strategies as important components of the artistic storytelling in the product. Terminological concepts outlined the status of the narrative strategy and proposed her own definition. Defined communicative aspects of narrative discourse strategies. Highlighted event-related and temporality as signs of narrative strategies. Characterized by theoretical aspect of the fictional, aesthetic, metanarrative strategies.

Key words: narrative strategy, theoretical overview, narrative, artistic storytelling, literary story.